

ШЫН

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№71
(19108)

2018 чылдың
июнь 19
вторник

Хүннүн үнери — 03:44
Ажары — 21:17
Хүн дурту — 17:33

Садар өртээ хостуг 12+

Тываның хөгжүм-шии театрында

ЧАЙЫННАЛЧАК БАЙЫРЛАЛ

Тываның Виктор Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрының сезен ийиги сезону доозулганының байырлалы болуп эрткен.

Хөгжүм-шии театрының 82-ги сезонун доозулганы-биле артистерге, чогадыкчы ажылдакчыларга болгаш артисттерге ТР-ниң культура сайыдының аралакчызы Марьятта Бадыргы байыр едирип, моон соңгаар-даа сезоннарга чогадыкчы чедиишкиннерни күзээн. Тываның Баштыңы — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижиин артисттерге чечен-мерген салым-чаяа-ны эки билдингир артист Надежда Ооржак ол тывыскан.

Оң соонда шаңналдар тыпсырының шуулалы болгаш «Өртемчей — театр-дыр, үргүнчон — актерлар-дыр» деп театржыткан солун концерт эгелээн. Концерттиң режиссеру Тыва Республиканың уран үнүнүн алдарлыг ажылдакчызы Марина Дам.

Театрның 82-ги сезонунун актерлары шаңналга Тыва Республиканың алдарлыг артисти Саяна Сат биле аныяк артист Айдыс Даржай төлептиг болганнар. Берберд Альба биле Ходжа Насреддинниң рольдарын онзагай кылдыр ойнааны дээш, «82-ги сезонунун актрисазы» деп дипломну Саяна Сатка, «82-ги сезонунун артисту» деп дипломну Айдыс Даржайга Россияның алдарлыг артисти, Тываның улустун артисти, Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының кол режиссеру Алексей Ооржак, Тываның улустун артисти, национал театрның директору Станислав Ириль тывыскан.

М.С. Щепкин аттыг театрның дээди училищезиниң (институттун) эрткен чылы доозукчулары аныяк артистер Салбак Балчар, Айдызаана Иргит, Өнер Кызыл-оол, Ачыты Салчак олар «Сезонунун дебюту» деп шаңналга төлептиг болганнар. «Ак-кызыл парустар», «Камгалакчы аң-Болат кыс», «Өшпээн ынакшыл» дээш өске-даа шиилерге салым-чаяа-ны кидин-не частып келгенин олар өргүскеннер.

Салым-чаяанныг артистер Шеңне Юон биле Аржаана Стал-оол олчок тек амгы үениң аныяктарының дугайында оодулгун оюн-баштак көргүзүглери-биле амыкты кайгатканнар.

А «Эң эки специалист» шаңналды театрның чырык мастери болгаш чынык чегиниң эргелекчизи Начын Сааян тывыскан. Грим чурукчузу Анна

Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан Надежда Ооржак.

Волошинаның кайгамчыктыг талантызын театрның администрациязының болгаш уран чүүл чөвүлелиниң Хүндүлел бижии-биле демдеглээн. Театрның «чажыт фрондузунун дайынчылары» костюм мастери Долаан Монгуш, сцена машинизи Орлан Куулар, идик даараар мастер Шолбан Ховалыг, реквизитор Арат Хүлер-оол оларга ак сеткилдиг ажылы дээш театрның удуртулганының өөрүп четтиришкенин чарлаан.

Бедик мергежилди, билдили болгаш

кызымак ажылы дээш «Эң эки бүдүрүлгө чеге» деп шаңналга Оксана Алдын-оолга удурткан дааранылга чеге төлептиг болган. Азияна Дулуш, Лилия Ондар, Юлия Чалбаакай дээш бо коллективтиң өске-даа кежигүннериниң ус-шевер холдарындан шиилерниң уран-чечен деңгели база дыка хамааржыр.

Тыва сценаның хоочуннары Россияның алдарлыг артисти, Тываның улустун артисти Анзат Куулар, Россияның болгаш

(Уланчызы 3-кү арында).

Хүннүн медээлери

ТЫВАГА ХЕРЕК КАДРЛАР

Июнь 16-да Санкт-Петербург хоорайның Собор шөлүнге Санкт-Петербургтун шериг институтунун доозукчуларының байырлыг чыскаалы болган.

Мындыг ат-алдарлыг дээди өөредилге черин бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс аныяк оолдар база доозуп турар. Ук өөредилге черин Шуурмактан Луду Бадмонг, Хову-Аксындан Ачыты Монгуш, Чадаанадан Аян Ондар, Кара-Чыраадан Орлан Ондар, Ак-Довурактан Отчугаш Ондар база Кызыл хоорайдан Алексей Никитин биле Кежик Оюн олар чедиишкинниг доосканнар. Оларның соон дарый бо-ла институтту 2020 чылда Тывадан 3 студент база доозуп кээр. Оолдарны Демир орук шериниң кол эргелелиниң начальниги Олег Иванович Косенков-биле дугуржулга езугаар өөредип чоруткан турган.

«Эр хейлер, силер дээш чоргаарлар-ны мен. Хуваалданы кылганын меңээ дыңнатты, ам чүгле мергежилицер аайы-биле ажылдаары арткан. Төрзэн Тываңарга дыка херек кадрлар болганыңарда, силерниң ажылчы базым-нарыңарны хайгараар бис. Олег Иванович-биле бо чазын бистиң республикадан ам-даа уруглар хүлээп алырын дугурушкан бис» деп, Тываның Баштыңы Ш. Кара-оол бодунун блогунда бижээн.

ПАССАЖИРЛЕР СӨӨРТҮЛГЕЗИ

Пассажирлер сөөртүрүнге таарымчалыг чаа ПАЗ автобустар Сарыг-Сепче, Ак-Довуракче, Эрзинче рейстерни чорудуп эгелээн.

Ылаңгыя Кызыл — Сарыг-Сеп уунче чоруп турар рейстер чоннун аргыжылгазынга аажок хереглелдиг апарган дээрзин «Кызыл хоорай транс» МУБ-тун удуртукчузу Оттук-Даш Севээн дыңнаткан. Ол ышкаш бо автобустар Дус-Хөлче чонну аай-дедир аргыштырып эгелээн.

«Кызыл хоорай транс» МУБ таарымчалыг, эптиг автобустарга аай-дедир аргыжарынче чурттакчы чонну кыйгырып турар.

Тываның Чазааның деткимчези-биле бо чылдың февральда, дараазында июнь айның эгезинде алган 20 автобустун 14-ү хоорай маршруттарында, а 6-зы сумулар аразында маршруттарда ажылдап турар.

РОССИЯНЫҢ ДЭЭДИ ХАМЫ

«Адыг-Эзрен» хамнар ниитилелиниң организастан эрттиргени хамнар шуулганынга чурттуң аңгы-аңгы булуңнарындан, даштыкы чурттардан 120 хире кижичыылган. Шуулганга чыылган хамнар Кызыл хоорайдан 70 километрде Чалама деп ыдык черге Делегейиниң, Россияның чоннарының демнежилгези, найыралын каттыштырган саң салыр езулалды кылганнар.

Июнь 9-та Россияның дээди хамын соңгаан. Аңаа Тывадан 70 харлыг Допчун-оол Кара-оолду, 57 харыг Хакасиядан Владимир Челтыгешевти база Бурятиядан Артур Цыбикувту 115 кижиниң соңгаанының түңнелинде тыва хам дээди атка төлептиг болган.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

Чагыдылга-2018

РЕДАКЦИЈАДАН БОТТАРЫ КЭЭП
АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	96,00	288,00	576,00
31730 — организацияларга	120,00	360,00	720,00

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну
үезинде чагыдып номчуңар!

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	179,83	539,49	1078,98
31730 — организацияларга	189,83	569,49	1138,98

Тываның Баштыңының ажыл-херээ

ЭМЧИЛЕР- БИЛЕ ДОРТ УЖУРАЖЫЛГА

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол июнь 14-те республиканың эмнелге албан черлеринин кол эмчилери-биле калбарткан хуралды видеоконференция харылзаазын таварыштыр эрттирген.

Аңаа муниципалдыг тургузугларның эмнелге-профилактика албан черлеринин кадрларының дугайында, суур чурттаачыларының медицина хандырылганын экижидеринин, кадык камгалал системазын чаа тудуглар тударының айтырыгларын, телемедицина дугайында сайгарып чугаалашкан.

Ол хурал дорт шак дургузунда үргүлчүлзүн. «Кадык камгалал яамызы чокка, силерниң-биле дорт чугаалажыры, медиктеринин үнүндүнаары, чүнү-даа чажырбайн чугаалажыры меңээ кончуг чугула болду — деп, Тываның Баштыңы бодунуң блогунда бижээн. — Чүге бис кадрларны көдээге тудуп шыдавайн турар бис? Кандыг чылдаганын оларның чамдызы республикадан дашкаар ажилдап чоруп турарларыл? Кол эмчилер кадр айтырынын экижидеринче чүге сагыш салбайн турарларыл? Бо айтырыгларга бир дугаарында эмнелге албан черлеринин, оон кожуун болгаш көдээ чагырга черлеринин удуртукчулары харысалганы чүктээр ужурулуг».

Албан медицина камгалалының (ОМС) девискээр фонду эмнелге черлеринде акшашалың төлевирин анализтеп сайгарарын дилээн. Херек кырында элээн каш ажилдарны боттары дакпырлап алыр дээш чаа кадрларны ажилга албайн турары магатчок.

Көдээ ФАП-тарның кадрларын аныксыдар сорулга кончуг чугула, ынчангаш көдээ черлерге фельдшерлерни тускай сорулгалыг белеткеп эгелзэн. Ол талазы-биле Кадык камгалал яамызы, медколледж болгаш тус чер чагыргазы — үш таланың аразында дугуржулганы тургузар. Бо төлевилел-биле абитуриентилер медколледжге кирерде, чиигелделиг болур.

Чурттаар оран-сава айтыры база чидиг сайгартынган. Шолбан Кара-оол маңаа хамаарыштыр акшаландырышкын айтырынын сайгарылганын кирип бээрин дааскан. Чазак болгаш муниципалитеттер деңге акшаландырышкын үлүглерин канчаар үлежирин тодарадыр. Тудуг яамызы бажыңнарның чаңгыс аай хевиринин төлевилел белеткеп бээр.

Ол ышкаш «Кадыкшыл маршруду» төлевилелди күштелдирер, мобильдиг бригадаларны аңгы-аңгы девискээрлерге быжыглаар. База республиканың малчыннарын доктаамал эмчи хайгааралына алыры чугула. Ооң эки чижээн Улуг-Хем кожуун көргүзүп турар.

Бистиң корр.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүүрүлгө» губернатор төлевилелин 2017 чылда канчаар боттандырганын кожууннарның муниципалдыг тургузугларының даргаларының экономика талазы-биле оралакчыларының, сумуларның чагырыкчыларының, губернатор төлевилелин боттандыраарын башкаары-биле көдээ сумуларга быжыглаан күүседикчи органнарның удуртукчуларының болгаш күрүнө албан хаагычыларының киржилгези-биле ТР-ниң Экономика яамызының коллегиязының хуралына сайгарып чугаалашкан.

Губернатор төлевилелин чүгле 3-4 чыл дургузунда бот-

тандырып келген-даа болза, ниитизи-биле түнелдер багай звес болган:

— продукция бүдүрери 2016 чылга деңгээрге, 35,3 хуу өскөн. (2016 чыл — 253,8 миллион рубльге, 2017 чыл — 343,42 миллион рубльге);

— бюджетче үндүрүлгөр төлзэни, 2016 чылга деңгээрге, 31 хуу өскөн. (2016 чыл — 15,2 миллион рубль, 2017 чыл — 19,9 миллион рубль);

— чаа ажилчын олуттар ажыдары 4,4 катап өскөн (2016 чыл — 87 олут, 2017 чыл — 383 олут).

Кыска үе дургузунда элээн хөй бүдүрүлгелер «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлевилелин дет-

кимчези-биле тургустунган. Оларның эң эки ажилдыглары Россияның девискээрлер аразының болгаш делегей рыногунче үнгөн. «Бай-Хаак Аква»-ның, «Оюн» тараачын-фермер кооперативинин, «Хүндү» көдээ ажил-агый кооперативинин бүдүргөн бараанары Тывадан дашкаар рыноктарга садып алыкчыларның бедик үнелелин алган.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлевилелин боттандыраарында чедишкыннер эвээш звес-даа болза, чедир шийтпирлеттинмээн айтырыглар база ам-даа бар. Чижээлзэрге, губернатор төлевилелин киржикчилери 2017 чылда эвээ-

жээн. 2016 чылда төлө киржикчилиг турган бо чылда оларның саны 1 дир кызырылган.

Төлөвилелди боттандыраарында чедишкын болгаш четпестерни с көргөш, шак-ла ындырылгаларны сумулар эрттирерин ТР-ниң Экономика яамызының коллегиязы ралына саналдаан. Ову Чеди-Хөл кожууннарда суур — чаңгыс бүдүрүлгө губернатор төлевилелин боттандырып турары чылдың июнь 22-де сайг шийтпирлээн.

ТР-ниң Экономика яамызының медээ

Өөредилге, эртем-билиг

КЕЛИР ҮЕНИҢ ДАГЖЫЛАРЫ

Тывада даг үлетпүрүнүн бүдүрүлгелеринге ажилдаар даг специалистерин республиканың иштинге белеткеп эгелзээр.

«Ак-Довурактың даг техникуму» биле «УК «Межегейуголь» КХН даг специалистерин өөредир, техникумнуң студентилери бүдүрүлгө практиказын «УК «Межегейуголь» КХН-ге эрттирер, ажилдап турар специалистерниң мергежилни база аңаа бедидер дугайында дугуржулганы аразында чарып алганнар.

«Даг иштинге ажилдарның ажилчыны», «Даг үттекчизи» деп мергежилдерге оолдар, уругларны өөредиринин кол негелдези даг үлетпүр бүдүрүлгө-биле кады ажилдажылга дугайында керээ боорга, ол керээни «Ак-Довурактың даг техникуму» чарганы ол. Тывага даг үлетпүрү хөгжүп эгелзэни-биле холбаштыр бо мергежилдерлиг ажилчыннар бүдүрүлгөлөргө элээн хөйү-биле херек апарган. Амгы үеде ындыг мергежилдиг ажилчыннарны Россияның өске девискээрлеринден чалап, артык чарыгдалдар үндүрер ужурга Тывада бүдүрүлгелер таваржып турар.

«Ак-Довурактың даг техникуму» биле республиканың даг үлетпүр бүдүрүлгези «УК «Межегейуголь» КХН үстүндө айыткан мергежилдерге студентилерни белеткээрде, өөредилге программаны кады тургузарын, техникумну доозарының шылгалдаларына бүдүрүлгениң төлзэлериң киржирин, өөредилге практиказын «УК «Межегейуголь» КХН-ге эрттирерин, бо-ла бүдүрүлгөге анык специалистерни ажилга хүлээп алырын ийи таланың чарган

керээзинде айыткан.

Межегей-де хөмүр-даш тывыжы шахта аргазы-биле шиңгээдип алыр дээш, аңаа бедик болгаш айыыл чок технологияның дериг-херекселин тургузарын төлөвилзэн. Демир рудазы эзилдиреринге ажылап турар онза-

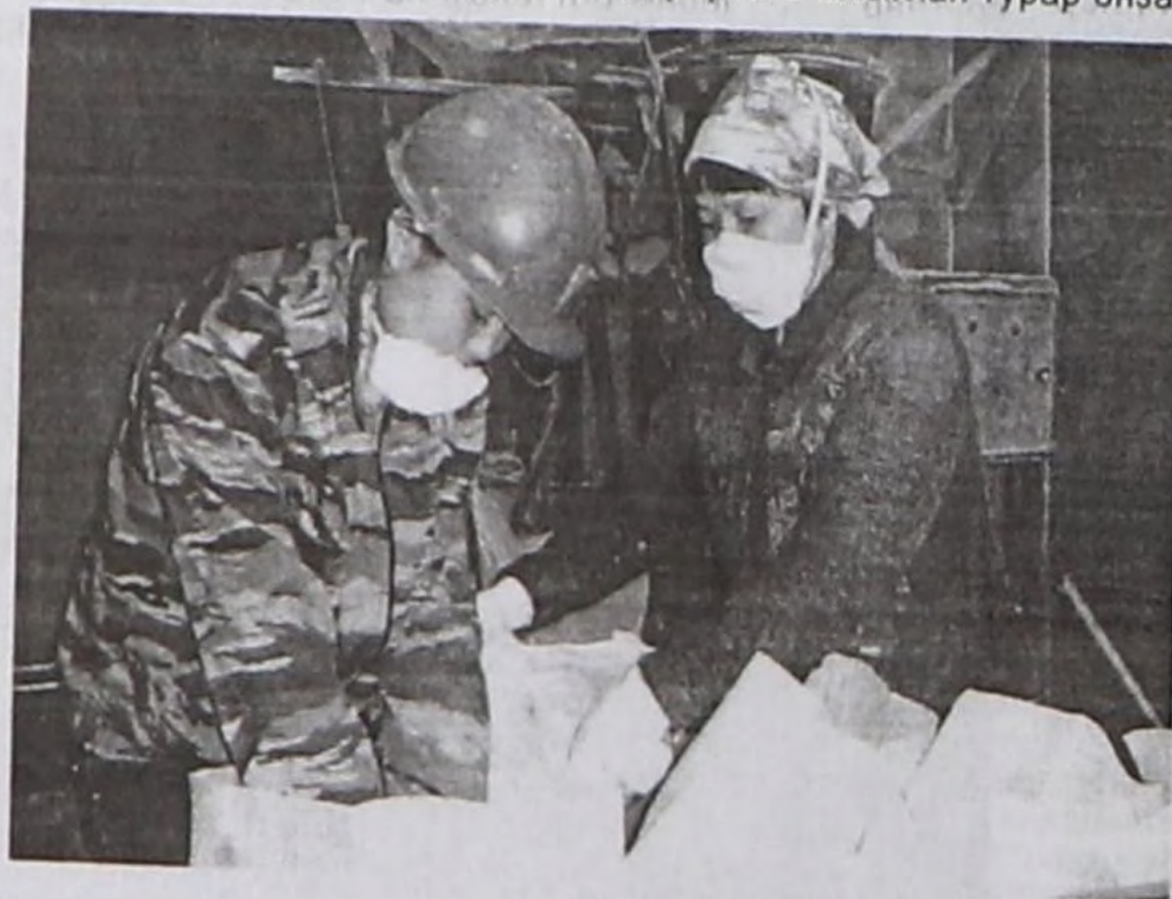

гай шынарлыг 1,5 миллион хөмүр-дашты 1 чылда алырын «УК «Межегей КХН-де планнап турар.

Амгы үеде бо даг бүдүрүлгө ажилдап турар 4 жиниң чүгле 18 хуузу кожуунуң чурттаачылары каннары Кемерово областьта аргазы-биле кээп аж турар ажилчыннар.

«Ак-Довурактың даг техникуму» биле республиканың даг үлетпүр бүдүрүлгези «УК «Межегейуголь» даг иштинин ажилдар ажилчын мергежилдер студентилерни белеткеп элэни кады ажилдажылг улуг ужуру-дузалыг бурун базымы болган.

gov.tu

ДЭЭРЖЕ ШАРЛАР УЖУТПАҢАР!

Чыл санында-ла май айның сөөлүгү неделясында Россияның шупту хоорай, суурларының школаларына сөөлүгү коңга болуп эртер. Ынчан шупту доозукчулар үрүп каан шарларны дээрже салып үндүрүп эгелзээр. Чүгле ол байырлалда звес, а өске кандыг-даа байырлалдарда шарларны дээрже салып үндүрери чаңчыл болу берген.

Дээрже салып үндүргөн хөй санныг шарларывыс сөөлүндө барып часты бергеш, долгандыр турар бүгү-ле чүүлдерге багай салдарлыг. Якут Республиканың бойдус камгалалының яамызы дээрже үрдүрүп каан шарлар ужутпазын сагындырып турар. Ол шарлар долгандыр дириг бойдуска кончуг хоралыг.

Сөөлүгү он чылда хемнер, хөлдер эриинде, эштир черлер-

де чарлып калган шарларның артынчылары ооң мурнундаа-зынга көөрдө, үш катап көүдөй берген. Сугже кире берген шарларның артынчыларын балык-байлаңнар олчалап чип аарлар. Чижээлзэрге, далай черепахалары шарларны медуза деп бодаар. Ынчангаш чүгле далай черепахалары звес, а

дельфиннер, тюленьер ба тар дээн ышкаш суг ишти шупту дириг амытаннарны миш деп бодааш, шарлар үзүндүлерин чип алгаш, хонанып турар.

Бир звес чарылган шарларның артынчызы дириг амытаннарның иштинче кирер бо олар ооң соонда чүнү-даа шыдавайн баргаш, аштап а каар. А бир звес шарларны үзүндүлери чер кырынга чы болза, куштар ону чемиш кады тып чип алыр. Ооң түнчө база чүгле өлүм.

Шарлар ирий бергеш, амытаннарга чемиш болу бээр, ге чедир элээн хөй чылдар негелдирер. Ынчангаш дээрже шарлар ужуруп үндүрбөнер! Кижиктер байырлалын каастап турар шарлар алызы барып дириг амытаннарнывысты, бойдузувусту хонанп, экологияга багай салдар чедирип турар-дыр.

Туваонг

Тываның хөгжүм-шии театрында

ЧАЙЫННАЛЧАК БАЙЫРЛАЛ

"Эң эки специалист" — Начын Саая.

"82-ги сезонунуң актеру" Айдыс Даржай.

"82-ги сезонунуң актрисазы" Саяна Сат.

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында).

Тываның алдарлыг артизи Галина Мунзук, Тыва Республиканың улустуң артизи Виктор Наксыл, Тываның улустуң артизи Анна Шириин-оол, Тываның улустуң артизи Надежда Наксыл, Тываның алдарлыг артизи Сереппа Моңгуш болгаш өскелер-даа аныяктар-биле деңге көрүкчүлерге өшпес уран талантызын бараалгатканнар.

Хөгжүм-шии театрының 82-ги сезонунуң байырлал концерти «Тыва театр» деп ыры-биле төнгөн. Ону театрың шупту артистери ырлашкан.

Ээлчеглиг сезонунуң доозулганының байырлалына келген көрүкчүлөр артисттерни диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле уткуп база сценадан үдеп, ынак артистеринге өң-баазын чечектерни тутсуп турганнар.

В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының материалдарындан.

ОН-КУМ ОВААЗЫ

Санал-онал

Улуг-Хем кожуунуң Хайыракан дааның баарына Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама чүдүкчү чонга өөредиг эрттирип мөргүл номчаан соонда, ол девискээрни «Ыдыктыг чер» деп адап, ында арт кырында Он-Кум оваазын тургускан. Ооң соонда чылдарда даг баарында субурганны Шаган-Арыг хоорай чагыргазының удуртулгазы-биле шевер тудугжуларга кылдырып каан. Ону кылган соонда ол хевээр уттуп болбас. Чылдың-на ажаап-карактаар, септээр, чаартыр ужурлуг болгай. Чоокку чылдарда өөдежок кижилер ооң сагызын-бурганын чалап олурткан шилин бускаш, оорлап апарганын көөрге, чаржынчыг, субурганның элп-түрээни кээргенчиг-даа. Ынчанга бир чайын чоок улзувус, ажи-төлүвүстү эвилелдеп алгаш, чаартып, кылып турдус. Интернет четкизинде «Вайбер» бөлүктөрүнүн ажиын көрүп, чонга тайылбыр чорудуп, шажынның чараш тураскаалдарын ажаап, экижидеринин ажиыг талаларын чырыдып бижээн соонда, 2016-2017 чылдардан бээр буян ажилдап алыр дээн өг-бүлелер (ылангыя аныяктар) дыка идепкейлиг болу бергени өөрүнчүг. Чүгле Хайыракан даанда эвес, өске-даа көскү черлерде ыдыктыг тудугларын септеп шеверлеп турары көскү.

База бир демдеглексээр чүүл болза, Тываның сурагыг альпинистеринин удуртукчузу Маадыр-оол Барыштаанович Ховалыг Ыдыктыг Хайыракан даан эргилеп кылаштаар «хороонуң» кокпа оруун айыыл чок кылдыр дүүштүр чогаадып тургускаш, күзөлдиг чонну башкарып чурумчудуп каан. Тыва

альпинистер делегейинин 7 дивертинин шыпшыктарынче үнүп чорааш, ыдыктыг бедиктерге (чижээ: Гималайлар, Кайлас,...) «Хороону» чүге кылырыл, ооң ажыы чүл дээн чергелиг билдинмес бодалдарына шын харыны тып, боттарына шылгап эрткеш, кадыын быжыглап, хей-аьдын, сүлдэзин бедидеринден аңгыда, улустуң ховар азы билдинмейн чораан чаяаны ажиттынарына идиглиг болурун гид-үдекчилеринден хөй удаа дыңнап билгеннер.

Бо чылдың май 1-де Тываның аңгы-аңгы булуңнарындан келген чүдүкчүлөр «Ом мани падме хум» деп Ченрези бодхисатваның тариназын хөй удаа номчуп, долгандыр эргилип «хороолаан». Чылыг чалынныг хат-салгын ышкыш шимчээш-кин соонда бир чүдүкчүнүн караанга бурган болгаш чараш өңнер көстүп келгени кайгамчык болган. Хөй-ниитиде, эртемеде көрдүмдээн бойдустуң чажыттарын каяа, чүү деп чарлаар боор, бодум хуумда каш-даа мындыг чүүлдерге таварышкан мен.

Хоочун солун «Шынның» номчукчуларына, эрге-чагырга органнарына мындыг бодалымны бижип олур мен. Хөй санныг кожууннарның таварып эртер төп оруу-дур. Он-Кум оваазын Тываның база бир улуг Оваазы кылдыр чарлап, ооң дагылгазын кожуун азы республика деңгелинде чылдың-на Чырыткылыг 14-кү Далай-Ламаның төрүттүнгөн хүнү июль 6-да эрттирзе деп саналдыг мен. Бодалыңарны үлежиринче кыйгырдым, чонум.

Станислав СЕРЕНОТ
башкы.

Чаа ном

ҮЕ МЕНИ МУРНАП ТУР

Чимит-Доржу Байырович Ондар «Үе мени мурнап тур» (Время меня опережает) деп орус дыл кырында ийиги номун үндүргөн. Ол Россияның билдингир үрүне болгаш хөй-ниити жылдакчызы. А Тываның аштайгы инженерлеринин ирээзи. Ч.Д. Ондар бодунун номунда Россияның болгаш Тываның төөгүлүг политикиг арыннарын чырытпылаан, XX вектин буураашынның үезин тодазы-биле ижип турар.

ССРЭ үезинде чурттап чон кижик уюмну номчуурга, у база ол үениң херечизи ар. Ол үениң кижилеринге ле хенертен улуг ССРЭ, таже октапкан шил сава буступ, эстип чиде бээрге, ы хире улуг согул болган бодаар силер. Ол согул клериниң сагыш-сеткилинде ылыш чок бүзүрелинде дориле дегген болгай. Ол буушкынның түңнелинде хөй-кижилер ажил чок арткан. Эзэң өөм ээзи ынчан Бан-Хемчик кожуунуң партия комунуң агитация, суртаал изинге ажилдап турган. 1991-жыл август 20-де ажилына бээрге, кабинетин пломбагаан, кудумчуда прокуратура дакчызы кылаштап турган. «Болган чүвөл?» деп айты-а хөй-даа чүве чугаалавас: үүртөн айтышкын келген, үүседир апаар» дээн. «Оода

плащ, шляпам ап алың» деп безин чадап каан.

Чаңгыс дүн-хүн дургузунда дүүн чаа-ла ажил-агыйлыг турган кижик хеп-хенертен ажил чок апарган. Ындыг берге үеде чамдык кижилерниң иштиги туружу база шылгаттына бээр чораан. Кожууну баштап орган улуг даргавыс дораан-на билдиришкин бижээш, партия биледин дужаапкан-на болгай.

Шынап-ла, Чимит-Доржу Ондарның улуг чурт ССРЭ канчап дүже берди? — деп, катап-катап айтырып турары-даа чөп. Та чеже кижиниң бажын бо айтырыг шивегейлеп келген чүве.

Бо номда көргүскен Н.С. Хрущев үезинде болушкуннар, ооң бодап чок айтышкыннары мээң бичии суурум Аянгагыны база ойбаан. Хөөкүй-ле өзүгөн өшкү малды кодан коданы-биле баазаже сүрүп кирип турду. Ээт планы күүседир дээш, Улуг-Аянгагының Кара-Мажалык биле Мозага аразына кукуруза тараан. Холувус хаваргыже ол кукурузаны чымчадып, оьдун аштап турдус. Биче-Аянгагыга «Октябрь 30 чыл ою» колхозту Улуг-Аянгагының «Комсомол 30 чылы» колхозче кадыпкан. Ынчалдыр мээң төрзөн суурум чиде берген. Никита Сергеевич Хрущев мээң бичии суурум хамаанчок, улуг Крымны безин

бодунуң чурту болур Украинага белекке берипкен болгай. Ол дээш бо хүннерде чүү болуп турарын номчукчу билер...

Чоокта чаа чеден артты ажа берген буурул баштыг чаңгыс-классчылар чыгыш бердивис. Бир эживис Южный микрорайонда Ангар бульварында чурттап турар. Эжимден айтырыг салдым: «Сээң ол кудумчуңу чүге «Ангар бульвары» деп адаан чүвөл, эжим?» «Та харын, черле билбес мен, чараш тыва аттар чок эвес дедаан» — дидир. Өске-даа эштеримде ону билер кижик чок. Ол кудумчуңу тыттып келген төөгүзүн номчукчуларга черле таныштырып көрейин.

Ынчан Ч.Д. Ондар Тываның Сайыттар Чөвүлелиниң даргазы турган. «О сорокалетию вхождения Тувы в состав СССР» деп доктаалга Андропов дарга ат салган. Ол доктаалга РСФСР-ниң субъектилери Тывага тудуг кылыр талазы-биле эмгележирин көрүп каан турган. Ол бүгүнү шимчедип, херек кырында ботандыра ажилды Ч.Д. Ондар бодунга алган. Орта компартия Төл комитетинин организастыг килдис эргелекчизи А.Ф. Пузанов дээштиг улуг дузаны чедирген. Дузалап болур субъектилериниң даңзын мурнай тургузуп алырын ол сүмелзэн. Ол даңзыже 25 черни кириген. Оларның-биле

харылзаа тударына аппараттарлыг бичии өрээлди Чимит-Доржу Байыровиче аңгылап берген. Харылзааның түңнелинде чүгле беш чер дузалажыр күзелин илереткен. Ол дээрге Красноярск край, Алтай край база Новосибирск, Иркутск хоорайлар, Ленинград облазы, немей Москва болгаш Горький областары база дузалажыр болган.

Оларның дузазы-биле Кызылга 3856 өөреникчиге дөрт школа, 500 олуттуг ийи садик, Енисейни кежир көвүрүг, 30 муң дөрбөлчин метр шөлдүг чурталга бажыңнары туттунган. А Иркутскиниң партия обкомунун ийиги секретары Виктор Спирин Ангарскының тудугжулар бөлүүн удуртуп турган. Олар шупту тудуг материалын, ажилчын күштү, транспорт аймаан эккелген. Ынчалдыр бо Кызыл хоорайга Ангар бульвары тыттып келген чүве-дир. База москвачыларның тудуп бергени №1 школа, эң эки садик дээш чежезин санаар боор. Ол бүгүнү база боттарының тудуг материалдарын, тудугжуларын эккелгеш кылганнар.

Ч.Д. Ондар каяа-даа кандыг-даа ажилга ажилдап чорааш, бодунуң туруштуун кезээде бадыткап келген. Ылаңгыя 1990 чылдың июнь айыңы 20-де Сүт-Хөлге болган таварылга соонда

Кызылга хөлзээзин үезинде ооң туруштуг болганын ол үениң төөгүзү бадыткап турар.

Бо номда бистиң улуг чуртувустуң үстүкү чадаларына болуп турган политиктиг үс-күлежишкыннерни кончуг тодазы-биле бижип турар. Мен бодумнуң хиремни миннип, улуг политиканы сайгарбаайн. Бо ном Чимит-Доржу Байырович Ондарның допчу намдарының дугайында эвес, а аңгы-аңгы үелерде чуртка болуп турган чидиг болушкуннарның дириг херечизи болуп бижээн.

Ол чугаакыр, бөдүүн, чончу кижик бистиң Тываның база бир ховар оолдарының бирээзидизе, черле казыг болбас. Ол бодунуң ажил-ижи-биле, бодун ап чорууру-биле чонунуң хүндүткелин чаалап алган. Номну номчуп орташ, ооң кайда-кайда эш-өөрүнүн хөйүн, ылаңгыя үстүкү удуртуп черлерде даргалар аразына ол боттун кижизи кылдыр санаттырып чорууру кайгамчык.

Ч.Д.Б. Ондарның «Үе мени мурнап тур» (Время меня опережает) деп ному эрге-чагырга туткан улуска чугула ном деп санаар-дыр мен. Төөгүнүң частырылганын катаптавас деп бодаар болза, бо номну стол кырындан ыратпас болза эки. Чүгле бурунгаар көрүп базар эвес, соонче хая көрүп чорууру база артык эвес болдур ийин.

Валентина БЕГЗИ (МОНГУШ),
хоочун башкы.

Орус чоннун культуразы

СИЗИМГЕ ЧЕДИР...

Республиканың мурнуу-чөөн чүгүндө тайга-сын-биле хүрзленген Каа-Хем кожуунун Сизим суурунга орус улустун "Верховье" фестивалы ам үш дугаар чыл уламчылаар. Россияның регионнарының аразында эртип турар фестивальга Саян дагларының артындан тура, оруктун узунун-даа тоовас уран талантылыглар дыка идеп-кейлиг кижип келген. Оларның аразында кандыг салым-чаянныгларны, уран шеверлерни чок дээрли...

Россияның аңгы-аңгы чоннарының найыралын быжыглаары-биле база орус улустун культуразын хөгжүдөр дээш, бо фестивальды эртип турар. Шынап-ла, Саян дагларын аяп келгеш, Кызылды таварааш, Сарыг-Сеп, Дерзиг-Аксы, Бүрен-Аксы суурларны эрткеш, уйгу чок агып чыдар Енисейни паромга олурп-каш, эртери эң солун. Баштай-ла Сарыг-Сеп чоогунда эриктен пассажирлерни, чиик хөлгелерни, а Эржей талазында паромдан улуг машиналарны кежирер.

Сизим суур.

ЕНИСЕЙНИНГ ЭРИИНГЕ...

Репортаж

Сарыг-Сеп кежиинде паромда Сизимниң үш чурттакчызы беш хонгаш-ла ээлчежи ажилдап турарлар. Бис чеде бээр-виске, Андрей Иванов элчезин эрттирип тур. Ол бо ажилда үш чыл четкен. "Улуг-ла хемни кежир улус дажыры, улуг, чиик машиналарны эде тургузуп эрттирери дыка харысалгалыг ажил-дыр бо, балдыр-сыкпайн хүнээр" — деп, ол чугаалады. Ынчанмайн канчаар, бичежек хемнерни кежип турар эвес, чон улуг Енисейни кежир аргыжып турар болгай. Паромда улуг хемнерге чоруур болгаш өртке удур тайылбырлаан саазыннарны караам ужу-биле көөрүмге, азып каан болду. Хемни кежип келгеш, боттарының сонургалы-биле аян-чорук кылыр улус хемеге олурп-каш, Енисейге эжиндирип чоруп болур.

Моон барган журналистер Сизим суурунун чурттакчызының хемелеринге олурп-каш, суг оруу-биле эжиндирип чордувуда. Ол-ла чорааш, Сизим-Аксында балыкчылар турлаанга доктаадывыс. Сонургактарга суг оруу-биле төлевирлиг аян-чорукту мынчаар тургузуп каан болду. Мону суурунун чурттакчызы Евгений Похорев харыылаар. Ол ийи хемезин белеткеп алган, аян-чорукчуларны манап турар кижип. Аалчыларга улуг эвес өрткегиг төлевирлиг эң солун аян-чорук болуп турар. «Аян-чорукчунун бодунун күзели-биле Эржейге-даа чедир сонургадыр мен, ажырбас» — деп, хемежи Женя чугаалады.

Фестивальдың киржикчилери

Хемеге журналистер.

Тываның мындыг оңул-чиңгил, чурумалдыг кокпа оруктарын эртип чорааш, Сизимге чедип кээрге, каа-хемчилер демни-биле уткуп хүлээп алырын болгаш эртер хемчеглеринин дугайында ТР-ниң национал херектер талазы-биле агентилелинин директору Вера Лапшакова тайылбырлай каапты. Сонургактар дораан-на телефонунга азы аппараттарынга тырттырып алгаш, ол-ла чуруктарын делегей четкизинче үндүр салыптарга, база дендии солун.

ЕНИСЕЙГЕ БАЛЫКТААШКЫН

Бо фестивальдың эрттирчилеринин чылдың-на чаа-чаа аргаларны тып, боттарының чогаадыкчызы-биле солун, ты-вызыксыг мөөрейлерни немей кирип турары база онза. Үстүндө хемелээш, балыкчылар турлаа Сизим-Аксынга доктааганын демдеглээн мен. Фестивальдың баштайгы хүнүндө "Енисейниң балыкчы мүнү" (Енисейская уха) деп мөөрей бо-ла кезек девискээрге эртер. «Эң-не узун балыкты тутканы», «Эң бичии балык», «Эң улуг балык», «Улуг назылыг балыкчы», «Аныяк балыкчы», «Кыс балыкчылар», «Эң амдангы балык мүнү»... деп мындыг мөөрейлерни планда кириген. Киржикчилерни 5 мундан 20 муң рубльге чедир шаңнап-мактаар.

— Амга чедир чагыг кириген улустун саны чүс чедип турар.

Сизимниң чурттакчызы Евгений Похорев.

Бир команда 4 киржикчилиг, дааскан үезинде балыктаар, ол туткан олчазындан чаагай мүнүн кылыптар дээш дыка солун мөөрей бо чылын немешкен. Маңаа эр улустар киржир, амга чедир Каа-Хемниң суурларын-дан, Тожу, Чөөн-Хемчик, Кызыл кожуундан, Хакасиядан чагыглар кирген, чаңгыс аай идик-хептиг, балыктаар херекселин болгаш чем кылыр аяк-савазын боттары белеткеп алгаш келир. Оон ыңай чуруктарын делгеп азар, бо ажилга чогаадыкчы, тывынгыр чоруун көргүзөр — деп, Каа-Хем кожуунун культура килдизинин даргазы Анжелика Бурбу дыңнатты.

Ылап-ла, солун мөөрей боор-га, даңзыда киржикчилернин саны хүннүң-не немежип турар. Оон балыкчылар турлаандан

дедир-ле Сизимге чедип Аңаа ыр-шоорну, делгеп уламчылаар.

ФЕСТИВАЛЬДЫ ЭРТЕР ЧУРУМУ

Тываның чону демниг зун, кым-даа кыдынгы дып калбазын дээн соруп бо хемчегниң утказы мы Оон ыңай регионнар аразы орус чоннун "Верховье" фестивалының эң-не кол карыкчылары — ТР-ниң национал херектер талазы-биле агентилели, Культура яамызы, Кызыл орус культура төвүнүн адалчылары болгаш Каа кожуунун чагыргазы.

Бо фестиваль 2018 чылда Сизим суурга эгелээн, бичии чоннун сонургалы турган уран чүүлдүн база онзагай хевири болуп турар хемчегге 18 хардан өрүс, 12 киржикчилиг фольклор бөлүктөр болгаш ус-да уран шеверлерге мөөрей мастер-класстар болуп элчир. Уран чүүлдүн ажилдакчы солун, каткы-хөлүг конче бараалгадыр. Фестиваль 29-тан июль 2-ге чедип эртер. Суурунун чоогунда туристтер турлагга аалчыг бүгү талазы-биле таарымч байдалды тургускан.

Сизим — Каа-Хем кожуу кайгамчык онза чурумал, черинде турар ырак суур хүнде ында чүгле орус омун 300 хире чон чурттап турар. Сумунун чагырга даргазы Николай Казанцев. Аныяк удур сумунун бурунгаар хөгжүлдү дээш кызымаккай ажил келген. Тайга эдээнде суу чурттакчылары кат-чир тоорук, эм ояттарын чыгып садып-саарып ап, мал-маны азырап амыдырап турар. Суурже чоокшулап кээрге "Сизимге кирип моорлан дээн адресинин шевер көрүштүг кылганы онза. Дандыр көөрге, арга-эзим, аргаар, черни шуглапкангаан ойт-сиген, черле ындазында арыг-силиг, чыгып-эзлдек, ыржым буту онзалап, демдеглевес аргаар.

Ася ТЮЛК

Кызыл — Сизим — Кызыл

Арслан АРАКЧААН

тырттырган чуруктар

Наадым байырлалына уткуштур

БЕЛЕТКЕЛ АЖЫЛДАРЫ ЧОРУП ТУРАР

Республиканың чыл санында болур Наадым байырлалын бо чылын июль 14, 15 хүннеринде эрттирерин Тываның Чазаанга хүлээп алган. 2018 чылда көдээ суурларны хөгжүдөр кылдыр чарлаан болганда, байырлалга уткуштур хемчеглерге бо айтырыгны база планда кирип турар. «Мурнуку чылдарда Наадымны Республика чылдары-биле демнештир эрттирип турган болза, бо чылын ай бурунгаар эрттирер. Чүге дизе август ай мал чеминге белеткел ажилдарының кидин түлүк үези. Малчыннар сиген кезилдеси дээш чай чок болур, ылаңгыя «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлевилелдин киржикчилери мал чемин эки белеткээр дээш ажилдаар» — деп, Тываның Чазааның Даргазының оралакчызы Байбек Монгуш чугаалаан.

Наадым байырлалы чаңчыл болган Тос-Булакка эртер. Малчыннар съездинге чугула айтырыгларны чугаалажыр. Тыва чоннун ынак оюннары аът чарыжы, мөгө хүрежи, ча адары болгаш өглер

мөөрейи планда бар. Ол ышкаш тожулар ырак-узак тайга-сынындан тура тос чадырларын эккеп тип, чонга таныштырып, чылдың-на киржип кээр чаңчылдыг.

Бо чылын дериглиг тыва аъттын мөөрейин катап кирип турар. Каш чыл бурунгаар болуп турган бо хемчегге мал-

чыннар дыка идепкейлиин көргүзүп келген. Ылаңгыя Өвүр кожуундан Владимир Монгуштуң өг-бүлезин онзалаары чугула. Оон мурнунда олар чыкпак тыва аъттарын дерип алгаш, национал идик-хептиг киришкеш, бедик үнелелди алган. Бо байырлалда ол эки чаңчыл дедир эглип келген, тыва аъдын

бүрүнү-биле дерзенин болгаш мунукчузунун национал идик-хевинден тура көөр. Чоннун аразында ус-дарган, уран шеверлер боттары эзер, чүгенин кылып ап турар апарган. Ынчангаш бо мөөрейге хол-биле кылган каасталгаларны онзалап демдеглээр.

А аът чарыжына киржир мунукчулар дар шупту камгалап хептерлиг болгаш ада-иезинин чөпшээрели албан тур ужуруг. Аът мунукчузу боду база айып халаптан камгаладып алырын утпас. О ыңай чыл дургузунда эки үре-түннел мурнакчы болган малчыннарны кожуу нарга база түңнел үндүрүп алган болгаш Кожуунун удуртулганы бо талазы-биле озалдадып турбайн, шалыпкын ажилдап турар — деп, ТР-ниң көдээ ажил-айаа яамызының специализи Сергей Окутайылбырлаан.

Наадым байырлалы кожууннар эртип эгелей берген. Сүт-хөлчүлөр июнь 15-те байырлаан. Өвүржүлөр июнь 23-та, дараазында хүнде Таңды кожуу байырлалын эрттирер деп планнаан. Чөөн-Хемчиктин чону Үстүү-Хүрээ байырлалы-биле демнештир июль 20-де эрттирерлер.

Ынчан кээрге бистин республикада чылгы Наадым байырлалына белеткел ажилдары ам-даа уламчылап турар.

Бистин көрү

Хууда бодал

ИШТИКИ ХЕРЕКТЕРНИНҢ ТЫВА САЙЫТТАРЫ

Тываның Угудар намының Төп Хораазының хуралын 1922 чылда Туран хоорайга чыылдырган. Аңаа ТАР-ның дөрт яамызын тургускан. Ооң бирээзи Иштики херектер яамызы. Бо чаа чы болган. Ол бодунга онаашкан берге болгаш харысалгалыг ажылын күүседип кирипкен. Ынчалза-даа ТАР ИХЯ-ның сайыттары Нам Төп Хораазының хурал бүрүзүндө-ле солчуп турган. Чүгүле 1923-24 чылдарда безин ТАР ИХЯ-ның сайыттарына нояннар Буян-Бадыргы, Идам-Сүрүн, Чымба бээли, Лопсан-Осур чагырыкчы база Дан-Сүрүн олар томуйлаткан болгаш халашкан. А 1925-1938 чылдарда ТАР ИХЯ-ның сайыттарына Чозар-Барыңмаа, Сосор-Барма, Тактаң, Чүрмит-Дажы, Хемчик-оол, Дондук, Бодагандай, Сеңгиижик, Болат, Товарищтай олар ажылдаан.

Төөгү шынга ынак. Ону хөөредип база чогаадып болбас. Ол канчаар болган болдур, ынчаар бижиттинер ужурулуг. Ам маңаа Тываның Иштики херектер яамызының генералдарын номчукчуга каксы таныштырар бодадым.

ТАР-ның күрүне камгалалының комиссары (генерал-майор) Н.Ч. Товарищтай.

Николай (ат) Чол-оолович Товарищтай 06 чылда чымчиктин дээзи ко-унуң Хем-ме суму-нга ядыы аттың өг-лезинге туртунген.

Москвага И.В. Сталин аттыг ан чүк улустарының комму-стиг университетин дооскан. Товарищтай КУТВ-дан келгеш, ырын-Хемчик кожуунуң ын бижик даргазы турган. 10 чылдарда феодалдарның өңгезин хавырарына ол эң өлкөйлиг киришкен.

1938 чылда Товарищтай-ТАР-ның Иштики херектер яамызының сайыдынга томуй-ан. Товарищтай күрүнениң харысалгалыг берге ажы-н политика-биле холбашты-п, Тывага Токаның болдур-ханнаг репрессияларын

ү талазы-биле деткээн. ТАР Я-ның чанында «үштүн» үшкүннүг онза ажык судун ол туртуп, кандыг-даа кем-уу чок кижилерни «контр», ыннуң дайзыннар» дээш турдалдарже кири октадып, ап-бооладып өлүрткен. Ооң чижээнге Улуг-Хемниң нам комунуң секретары турган үгет Даржааны база Чөөн-чик кожуунга ТАР ИХЯ-ның ээзи Кара-Сал Эренчинни ладып каанын айтырга-ла, кир. Репрессияның бо ханныг ектеринге Товарищтайның ол-буду ырбавас», «хан-ден» кортпас сүлчээчилери ва ждановтар» Х. Базыр-К. Бады-Суур, О. Мандараа, амчак, «Сүт-Хөл херээниң» аадыкчыларының бирээзи еден (Ак-Седен) дээш оон-өске идегеттер болур.

Сажан «контрларны» үштүн-нга дээди хемчег-биле ши-алганда, ханныг херээн «күш-оип», бадыткадыр дээш, То-ищтай эртениң-не ТАР Биче-идиумунуң даргазы Х. Ан-ааже маңнаар турган. Ындыг-меге үүлгедии-биле Тоба-тай ТАРН ТК-ның Чиңгине-етары Токаның бердинген-гелдиг «оң холу» чораан.

Ынчангаш Тока ону «Тай сайыт» деп шолалаар турган.

1940 чылда ТАР-ның Биче Хурал Президиуму Товарищ-тайга күрүне камгалалының комиссары (генерал) дээди эр-гени тывыскан. Товарищтай ТАР ордени-биле үш дакпыр, «Кызыл Сылдыс» ордени болгаш медальдар-биле шаңнаткан. Ооң-биле кады Товарищтай, ре-прессия үезинде «контрларны» илередип узуткаарына мога-шылаг чок чоруу дээш, ССРЭ ден «Хүндүлүг чекист» деп хөрөк демдээнге база чединген.

Тывага болган репрессия-ларга эң идепкейлиг киришкени дээш, Товарищтайны ВКП (б)-ниң кежигүнүнден 1947 чылда үндүрген. Ол дээрже «карак чагган» меге кеземче болган. Удаваанда С. Тока ону партияга катап кирип алган. А 1955 чыл-да Товарищтай Тыва автономнуг областың үлетпүр эргелелиниң начальниги тургаш, мөчээн. Өлүм ону репрессияларга кыл-ган ханныг үүлгедиглери дээш кеземчеден чайладып каан.

Үшкү рангының комиссары (генерал-майор) М.Б. Артас.

Монгуш Баян-оол-ович Артас 1913 чылда Хемчиктин Даа кожуун-нуң Манчү-рек деп черге ядыы арат кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген. Ооң адазы тыва, а иези хакас.

1926 чылда Артас Чадаанага эге чада школазынга өөрөнгөн. 1929 чылда Ленинградта Соңгу чүктүн ажылчы чоннар инсти-тудунуң чанында рабфакка ол өөрөнип кирген. 1932 чылда Артас ону дооскаш, Москваның И.В. Сталин аттыг КУТВ-ка, Тамбовтун Каттышкан аъттыг шериг школа-зынга хелемечилеп турган.

1934 чылда Артас ТАР-ның ИХЯ-га ажылдап кирген. 1938 чылда ТАР ИХЯ-ның лагерлер эргелелиниң начальниги турган. А 1940 чылда ону НКВД-ниң Төп школазынче өөредип чоруткан. Оон келгеш, Артас иштики херек-тер эргелелиниң начальнигиниң оралакчызынга ажылдаан. А 1957 чылда ол Тыва автоном-нуг областың иштики херектер эргелелиниң начальнигинге томуйлаткан.

1930-1950 чылдарда Тывага болган ханныг репрессияларга Артас база идепкейлиг кириш-кен. Сөөлүндө, 1960 чылдарда, Тока репрессияга үүлгеткен бодунуң хамык буруузуң Артасче чаа каап, ооң комиссар эргезин казыткан.

Артас 1940 чылда ТАР орде-ни, 1944 чылда «Хүндүткелдин Демдээ», 1951 чылда «Кызыл Сылдыс», а 1954 чылда «Кызыл Тук» орденнери база медаль-дар-биле шаңнаткан.

1962 чылда Артас Иштики херектер яамызындан үнгөн. Ынчалза-даа сайыт В.Б. Кара-Салдың дилээ-биле ССРЭ-ниң ИХЯ-зы Артастың генерал-май-ор эргезин катап дедир эгиткен.

М.Б. Артас 1992 чылда Кы-зылга чок болган.

Иштики албаннның генерал-майору С.С. Чакар.

Соян Сот-паевич Чакар 1928 чылда Эр-зин кожуунуң Бөмбей деп черге мал-чын араттың өг-бүлезинге төрүттүнгөн. Ол баштай Тыва автоном-нуг областың совпарт школазын, ооң соонда СЭКП ТК-ның чанын-да партияның дээди школазын дооскан. Эрзинниң комсомол райкомунга база Чаа-Хөл, Улуг-Хемниң партия райкомнарының бирги секретарына ажылдап турган.

1965-1980 чылдарда С.С. Чакар Тыва АССР-ниң Иштики херектер сайыдынга ажылдаан. Бо үениң иштинде ол республи-кага ниитиниң корум-чурумун быжыглаарына хөйүнү кылып чоруткан. Ынчаарда партия, чазак генерал-майор Чакарның хөй чылдарда берге болгаш харысалгалыг ажылын бедии-биле үнелээн. Ол «Күш-ажылдың Кызыл Тук», «Кызыл Сылдыс» орденнер база медалдар-биле шаңнаткан. Оон аңгыда Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң бирден беш чыыштарының де-путады чораан.

Ынчалза-даа иштики херек-тер ажылы партия ажылындан кандыг ылгалдыын дуржулга көргүскөн. Түннелинде иштики херектер яамызының ажыл чору-дугазы кошкан. Ылаңгыя 1970 чылга чедир Тывага кем-херек үүлгедиглери улам көвүдээн. Истелге органның ажыл чо-рудулгазы куду деңнелге турган. Кожууннарның иштики херектер кайкистерин машина-техника-биле багай хандыртырган. Бир эвес килдисте чаңгыс эрги ав-томашина бар-даа болза, аңаа кудар бензин безин чок болур. Милиция ажылдакчылары хөй кезинде дүн-хүн чок чадаг кы-лаштыгы ажылдап турган бис.

1980 чылда С.С. Чакарны ажылындан халаан. 1987 чылда Кызыл хоорайга ол мөчээн.

Даш-оол КАРА-САЛ (ХОМУШКУ), иштики херектерниң хоочуну.

(Уланчылыг).

Төлөптүг кижиниң ат-алдары

АЧАВЫСТЫҢ АДЫ-БИЛЕ АДААН

Бистиң ачавыс Кыргыз Сү-рүнович Чигден чырык чер кырынга чурттап чораан бол-за, 2015 чылдың январь 1-де 100 харлаар турган. Чаа-Хөл кожууну үндезилеп тургузуп турда, эвээш-бичии-даа болза, аңаа үлүг-хуузуң кирип чораан хоочуннарның бирээзи бистиң ачавыс деп чондан болгаш төөгүдөн дыңнап, билип чо-раан бис. Ынчангаш ачавыстың чырык адынга тураскаадып, Чаа-Хөл суурда чаа тудуп ту-рар бир кудумчуну адаарының дугайында билдиришкени-ни 2014 чылдың май 20-ниң хүнүндө Чаа-Хөл кожуунуң чагыргазының ынчангы дар-газы, ам бистиң аравыста чок Станислав Маадыр-оолович Сарбааканың, Чаа-Хөл суму баштыңы В.Ч. Доржу оларның адынга уруглары, оолдары 5 кижиде дилег бижикти кириген турган бис. 2014 чылдың ок-тябрь айның 2-ниң хүнүндө Тыва Республиканың Чаа-Хөл сумузуңуң Төлээлекчилер ху-ралындан почта таварыштыр мээң адымга бижик келген. Чаа-Хөл сумузуңуң Төлээлекчилер хуралының депутаттарының 2014 чылдың сентябрь 30-де ээлчеглиг сессиязынга билди-ришкени сайгарып көргенин, түннелинде ам чаа туттунар кудумчуну бистиң ачавыс Кыргыз Сүрүнович Чигденниң ады-биле адаарын чүүлүг деп хүлээп алганын бижикте дыңнаткан болду. Билдиришкенивиске хары, ында депутат даргалар адын салган документини шыг-жап алдым.

Оон бээр дөрт чыл эрткенде, 2018 чылдың январь 18-те, суму баштыңы В.Ч. Доржу келдир-кен болган, чеде бээримге, ол мени сандайже чалааш, саазын тутсуп берди. Номчуп таны-жып көөрүмге, чаа кудумчуну Кыргыз Сүрүнович Чигденниң ады-биле адаар деп шийтпир үндүрүп каан боорга, караамга бээрүвейин элээн үр дарганың баарына турдум. Бичии-ле када ачамны бодаптарымга, ол дириг хевээр ышкаш боорга, даргага, депутаттарга четтирге-нимни катап-катап илереткеш, өөрүшкү-маңайлыг чорупкаш, бажыңымга чедип келгенимни безин эскербээн болдум. Кижиде амытанга ындыг аас-кежик база турар чүве-дир аа деп бодап, бодум иштимде сеткил ханышкынның өөрүшкүзүн ол үеде деңнээр чүве тыппаан ышкаш болган мен.

Ооң соонда каш хонуктар эрткенде ачамның ады-биле адаан кудумчуга бажың тудар чер алган кижиде бар ирги бе деп бодап-биле кожуунуң өнчү-хөреңги черинге чедип, ооң дар-газы Х.П. Кенденге ужуражып, келген ажыл-херээм дугайында чугаалаарымга, каттыра аарак: «Бар, бар, Кыргысович» — дээш, Тырың-оол Пар-оолович Дагба-Лама кырган-ачайны адады. Четтиргеним илереткеш, үнүп чоруптум.

«Оо, солун-дур! Ол акый

ажыл-ишчи, тура-соруктуг кижилерниң бирээзи-ле бол-гай — деп, иштимде онзалап демдегледим. Ооң өг-бүлөзи, боду-биле кады «Найырал» совхоз турар үеде кады ажыл-дап шаг болган бис. Кедегей кызымак хоочуннар чүве. Ол «Бел» хойжу бригаданың мурнакчы малчыны, чылгы-чызы, күш-ажылдың хоочуну, «Тыва АССР-ниң алдарлыг мал-чыны» деп аттың эдилекчизи, кожуунда база бир ат-алдарлыг хоочуну 78 харлыг, ам-даа чиик адак чурттап чоруур. Кижиде черле чаяттыңан болганда, төрөөн черлиг, төрөл чоңуг, төөгүлүг деп чүвениң херечи-зи мээң ачамның ады-биле чаа тудар кудумчуну адааны, аңаа бажыңны Тырың-оол Пар-оолович Дагба-Лама кырган-ачайны тудуп алдым.

Төөгүлүг кижилерниң атта-ры-биле кудумчуларны адаар, оларның чон мурнунга ачы-хавыяазы дээш шаңналдарны тургузар, оларның дугайында хөйге чарлап чугаалаар ужу-руг бис деп муниципалитеттер удуртукчуларына Тываның Баштыңы — Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол чаңгыс эвес удаа чон мурнунга чугаалаан. Ынчангаш Тываның бүгү кожууннарының баштыңнары болгаш чагырык-чылары ТР-ниң Чазаның Дар-газы Ш.В. Кара-оолдун медег-лелин кичээнгейге ап, Тываның эрткен төөгүзүн хүндүлөп көөрү, ону келир салгалга дамчыдары, ооң сеткил-хөөнүн оттура-ры, патриотчу кижизидилгени моон соңгаар-даа үелерде күштелдирери болгаш бурун-гаар сорулгалыг болдурары чугула болгай.

Берге үелерде, 1920 — 1930, 1940 — 1950 чылдарда, чо-ну удуртуп баштап чораан, тыва күрүнениң сайзыралына, ТАР-ның болгаш ССРЭ-ниң чоннарының эп-найыралын быжыглаарына үнелеп четпес үлүг үлүүн кириген, күрүне ажылдакчыларының адын ка-тап эгидери база чон мурнунга ачы-хавыяазы дээш оларның аттарын мөңгедидери дээр-ге күрүне херээ болур. Ын-чангаш Чаа-Хөл кожуунуң үндезилекчилериниң бирээ-зи, бистиң ачавыс Кыргыз Сүрүнович Чигденниң адынга тураскаадып, Чаа-Хөл суурнуң кудумчуларының бирээзин ооң ады-биле адап көөр деп дилег бижикти өргүп кириген ужуру-вус-даа ол деп бодаар мен.

Ынчангаш Чаа-Хөл су-мунуң баштыңы В.Ч. Доржу-га, ол ышкаш сумунуң Төлээ-лекчилер хуралының депу-таттарына чөптүг, кижизиг үнелээшкенин кылып, бистерге, Кыргыз Сүрүнович Чигденниң ажы-төлүнге, ачавыстың кады төрөөннериниң ажы-төл-деринге, бистиң салгалдары-выска уттундурбас өөрүшкүнү сөңнээни дээш, оларга черге чедир мөгөйдивис.

Александр ЧИГДЕН,
Чаа-Хөл кожуун.

Школа амыдыралы

ЫР-ШООРЛУГ СӨӨЛГҮ КОҢГА

Эге школаның доозукчулары болгаш ада-иелери башкызы Р.О. Монгуш-биле.

Тес-Хем кожууннун Шуурмак ортумак школазы кожунда эки ажилдыг, хей шаңнал-макталдарлыг коллектив.

Май 23-тешколаның улуг, делгем залына байырлыг чыскаал болган. Чыылган аалчыларның, башкыларның болгаш ада-иелерниң диңмиттиг адыш часкаашкынынга үдедип, доозукчу класстың өөреникчилери туруштарын ээлепкен. Директор М.В. Уржук, өөредилге эргелекчизи

А.Л. Иргит, Тес-Хем кожууннун өөредилге эргелелиниң кол специализи С.Ш. Ооржак, эге школадан класс башкызы Р.О. Монгуш, 9-ку класстың башкызы М.В. Намажал, 11-ги класстың башкызы А.В. Чалгын-оол болгаш доозукчуларның бирги башкылары Людмила Богоевна, Римма Викторовна олар байыр чедирип сөс алгаш, доозукчуларга чедишкinnerни күззэн.

Шынап-ла, дооступ турар өөредилге чылы шуурмакчы-

ларга шаңнал-мактал, чедишкinner-биле элбек чыл болган. «Чылдың башкызы-2018» мөөрейниң «Эң эки ажилдыг эр башкы» деп шаңналга Омак Орлан-оолович Ооржак төлептиг болган. Ол-ла мөөрейниң кожуну чергелиг чадазының тиелекчилери — Альбина Вячеславовна Чалгын-оол, Сайлык Васильевна Лама-Сүү. Бүгү-российжи мөөрейниң регионалдыг чадазының «Эң эки удуртукчу» деп атка тиелекчизи — школа

директору Мира Владимировна Уржук. Ынак башкыларынга уруглар байыр чедирип, ыры-самын бараалгаткан. Шуурмак школазы дыка хей мөөрейлерниң тиелекчилери болгаш шаңналдыг черлерниң эдилекчилери болган: өөреникчилерниң бүгү-российжи олимпиадазы, «Виват, кадет!» республика чергелиг танцы мөөрейи, «Салют, Тиелелге!» уругларның чогадыкчы мөөрейи, шеригжиткен оюннуң тиелекчизи, Тиелелге хүнүнге тураскааткан чыскаал болгаш ырының мөөрейи.

Дыка хей доозукчуларга болгаш идепкейжи школачыларга кожунуң өөредилге эргелелиниң чылдың-на тыпсып турар акша шаңналдарын болгаш хүндүлел бижиктерин байырлыг байдалга тывыскан.

4-ку класстың, 9-ку класстың, 11-ги класстың доозукчулары солун концертти чыылганнарга бараалгаткан соонда, эң эки өөредилгези болгаш идепкейжи чоруу-биле сөөлгү коңганы этсир эргени 11-ги класстың доозукчузу Аюш Күнзек болгаш 1-ги классчы Андриан Сандак олар чаалап алган. Олар залды үш долгандыр кылаштап коңганы эдискен соонда, улаштыр класстарга ажык кичээлдер-биле байырлап доозулган.

Галина АДЫШАА.
Авторнуң тырттырган чуруу.

Студ
отрядЧАЙГЫ СЕЗ
АЖЫТТЫНГА

ТР-ниң өөредилге гаш эртем яамызы Тываның күрүне университетинин студент аждар отрядтарның шугуу каалын эрттирген. Республиканың профессионал өөредилге черден 300 ажыг студент киришкен.

ТКУ-нун ректору Ольга мушук чайгы ажилын со байырлыг байдалга аждар студентилерниң хей-көдүрген. Республиканың транспорт, тудуг, коммуналыг-агый, көдээ ажыл-агый болгаш өске-даа адыр төлээлери деткип келген.

Кызылдың транспортникумунун студентиле ТР-ниң орук-транспорт лекизиниң сайыдынын лакчызы Шораан Чыргак 40 студентиге «Восток» К ажылдаар шынзылгалары выскан.

Бистиң

1973 чылда Бай-Тайга кожууннун Шуй ортумак школазын дооскан өөрүм шупту 37 кижиге бис. Школага өөренип чораан чылдары-выста, школавыстың адын камгалап, кожунга болгаш республика чергелиг бүгү-ле хемчеглерге эң идепкейжи өөреникчилер болуп, башкыларывыстың идегели, чоргааралы болуп чордувус. Эң ылаңгыя школага класстан дашкаар ажилдарга, фестивальдарга, спортчу хемчеглерге, кожунга, республикага шылгарып чораан үелеривис хей.

Шуйнуң адын сыкпас дээш, каяа-даа чорааш, харылзаавыс үспейн, башкыларывыстың биске берген эге билиин сайзырадып, эки ажилдаарывысты 10-гу классты доозуп тургаш хүлээнген бис. Ол-ла чылын мени класстың даргазынга өөрүм соңгуп каан, мынчага чедир 45 чыл дургузунда, өөрүмнүң кайда, кандыг ажил кылып, канчаар чурттап чоруурун сураглап, 10 чыл эрткеш-ле ужуражып кээр чаңчылдыг бис. Школаны доозуп тура, келгеш көрүп чоруур бис дээш, школа чанынга, чазын бир-ле дугаарында частып кээр өкпең өңнүг кара-хаактарны, шивилерни тарып каан бис.

Бо чылын сөөлгү коңга байырлалында школа доосканы-выстан бээр 45 чыл болган юбилейивисти демдеглээр-дир дишкеш, чыгырын чарлашкан бис. Класстың бо хүнге чедир даргазы кижиге болганымда, өөрүмнү чыыры мээң улуг харысалгамга

турган. Май 23-те Шуй ортумак школазының доозукчуларының сөөлгү коңгазынга чыгып келген өөрүм 11 кижиге болдувус. Салдыгын сорулгавыс болза, план езугаар, бирээде: школа чанынга чимистиг ыяштарның олуртулгавын организастаар. Ийде: сөөлгү коңга байырлалынга киржир, школавыска белек сөннеп чедирер. Үште: сөөлгү коңга соонда, Культура бажыңыга хоочуннар болгаш күзөлдиг чон-биле ужуражылга кылыр.

Чыгып келген өөрүм-биле Тээлиден өскедип келгенивис чодурааны, долаана каттын дөстөрүн, элээн каш дес миналарны школа чанында доозукчулар аллеязынга тарып олуртуп турувуста, суурнуң чурттакчылары хоочуннар болгаш башкылар бистерни чурукка тырттырып ап, сонуургап турдулар. Программавыстың ийиги чүүлүн езугаар школавыска бээр-биле садып алганывыс хевисти, мээң хууда библиотекадан чыгдыгын томнарлыг номнарны (Макаренконун, Фадеевтин, Серафимовичиниң) школа библиотеканынга белекке бердивис.

Ооң соонда школа чанынга турган бүгү улуг назылыглар болгаш сонуургалдыг чон, Культура бажыңыга чеде бердивис. Багай чүүл болза, эрте

дыңнадып каан турувуста-ла, Культура бажыңыга баарывыска, шоочалыг болган. Ажилдакчылары сан-лесная школазынче сөөлгү коңга эрттирип чорупкан дишкеннер. Элээн үе эрткенде, клубту ажыдыпкан, фойезинге ужуражылганы эрттирдивис.

Класывыстың 45 чыл бурунгаар доозукчулары-биле таныштырбышаан, оларның хей кезин чон таныыр, билир болганда, боттарывыс эртемнерни тус-тузунда четкеш, бо хүн өөрүп чоруур чүүлүвүс — ажы-төлдөривис чедишкinnerин чугаалаштывыс. Чижээ, Ольга Бакчап (Хертек) эживистин улуг оглу Сайын Москвага дыл талазы-биле университетти чедишкinnerин дооскаш, даштыкыда 5 чыл өөренип, чурттап чоруур, орус, тыва дыл-биле каттай чеди дылды билир. Авазы чоокта чаа Германияга чедип, огулга ужурашкан келгенин чугаалаан. Раиса Шаңмаковна Иргиттин 2 огулу Индияда чурттап, өөренип чоруурун, авазы 3 каттап Индия четкеш келгенин сонуургатты. Мөңгүн-Тайгада чурттап чоруур эживис Полина Бады-Байыровна 7 ажы-төлдүң иези, шупту ажы-төлүн дээди эртем чедирип алган, оларның улуу Мөңгүн-Тайга кожунуң саң-хөө эргелелиниң даргазында ажилдап чоруурун улуг өөрүшкү-биле чугаалап

берди. Өөнүң ээзи Александр-биле аныяанда таныжып алгаш, канчаар малчыннай бергеннерин чугааладылар. Олар ам Тыва Республиканың алдарлыг малчыннары-дыр. Бай-шыырак амыдырап-чурттап чоруур эштеривистин хураганының кудуруун-даа дайнадывыс.

Дараазында сөстү чаңгыс класска кады өөренип чораанындан аңгыда, эң-не талантылыг, эң-не хөглүг-баштак эживис Сергей Салчакович Тойлуга берген бис. Ол бодунуң үезинде школага солун концерттерни, башкыларывыс-биле болган ужуражылгаларны, шеригге турганын, Барнаулга өөренип чорааш, тып алганы душтуу кыс Зоя Настыковна Тойлу эмчи-биле комсомолчу өг-бүлени туткаш, 5 ажы-төлдүң ада-иези болганын, олары шупту дээди эртемниг башкылар, он ажыг уйнуктарының кырган-ава, кырган-ачазы болганын эң солун кылдыр хөөрөп берди. Ооң-биле чергелештир бодумну база улуг хүндүткел-биле боданып олурдум. Чүге дээрге класстан бир-ле дугаарында комсомолчу путевка-биле ажилдааш, бо хүнге чедир күрүне ажылында ажилдап, үш кыстарымны шуптузун ийи-ийи эртемнерлиг кылдыр доостурган, (оларым улус ажыл-агыйында авазы мен ышкаш ажилдап чоруурлар) чеди уйнуктарымның

эргим кырган-авазы бо «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» деп атка ч төлептии-биле ажилдап чорумга чоргаарланып олурдум.

Хей-хей чылдарда янзы-чылдагааннар-биле хайылыг эштеривистен бо хүн 18 кижиге чок болган. Олар чырык адынга сактышкinner мөгейин шупту чон-бүлүшкен бис. Оларның арада дээди эртемниг башкы Зоя Светлана Донгак, чурт эживис Ондар-оол Донгак, канчаар ажил-агыйның эртем ажилчызы чораан Валентина Даммицияның майору чорган Татьяна Сарыг-Донгак, аны канчаар чораан, каткы-хөө эживис Нина Хомушук болт өске-даа эштеривис эмин эштер харааданчыг, чоктан болган...

Ужуражылганы Шуй суурустун чону улуг сонуургал болгаш өөрүшкү-биле үнелеп чугаалап турдулар. Амга чедир башкывыс чурттап чоруур. Оларны чылыы-биле адаарга. Күс Делгеровна Салчак — биолог башкызы, Адыг-оол Хертек Доржу — төөгү башкызы, Ким Оолович Сарыг-Донгак — алгебра геометрия башкызы, Аңнаар-оол Санчай-оолович Хертек — физика башкызы. Башкыларывыска белектеривис тутсуп, чылыы-биле чугаалаштывыс.

Ужуражылганың түңнелинде арктан назында бот-бодурун бажыг кадыкшылды күззүшкү тарап чаныптывыс.

Светлана САМБЫЙ-ООЛ
Бай-Тайга кожун

Доозукчуларның ужуражылгазы

АЖЫ-ТӨЛҮВҮС ЧЕДИИШКИННЕРИНГЕ
ӨӨРҮП ЧОР БИС

«ШЫННЫҢ» ПОЧТАЗЫНДАН

Моолда тывалар

ЦААТАННАРНЫҢ ЫДЫКТЫГ ЧЕРЛЕРИ

Моолдун Хубсугул аймааның Цагааннуур сумузунда чурттап турар цаатаннар чылдың-на ыдыктыг черлерин дагыыр чаңчылдыглар. Цаатаннар дээрге тыва ивижилердир. Бистен ыракта өске чуртта-даа болза, тыва езу-чаңчылдарын утпаан, ам-даа сагып чоруурлар.

Цагааннуурда тываларның чугаалап турары-биле алырга, ыдыктыг аржааннар-биле тейлеп чалбарыыр, оон ыңай үе-дүптен дээр туруп келген көжээлдерге, бедик даштар, хемнер, хөлдөргө дагылгаларны эрттиргилээр.

Сумунуң улуг назылыгларының чугаа-ны-биле алырга, Цаганнуурдан ыракта, 30 хире километрде Олдуруг деп аржаан суу үнүп чыдар. Ооң чоогунда Дилиг-Дагда база ижин-баар аарыына ыдыктыг аржаан бар. Утуруг, Дулуг-Даг деп аржаан база шупту аарыгларга дузалаар ыдыктыг сугларлыг. Ижин-баар аарыын иңээринге Кара-Хөл суу база ажыктыг, усту болгаш Сарыг деп аржааннар бүү-ктерге дузалыг деп тайылбырлап турар.

Хамнарның чүдүүр черлери хөй. Терек-де шаанда шагда хөй-ле хам уктуг усту орнукуштукан. Дадарлыг, Бакты-арге балыкчы, урат деп төрөл аймак-ның чүдүүр черлери. Тенгис хем база

балыкчыларның ыдык чери. Көшке хем сояннарның болуп турар.

Чошама деп чүдүлгө төвүндө хам ыяш бар. Аай-дедир эрткен чорумалдар ол ыяшка аъттың челиниң азы ивиниң дүгүн ыяап-ла баглап каар чаңчылдыг. Ооң дугайында тоолчургу чугаа бары солун. Чошама хөлдөн чылгычы хөй малдарын сүрүп алгаш үнүп келгеш, хенертен шуут көзүлбейн, чиде берген деп цаатаннар хөөрээрлер. Оон Чыварлыг деп соок, хадымырлап турар чер бар, ында база хамнарны орнукуштукан. Ол-ла сумунуң девискээринде моолдар, дархаттар Харамай деп ыдыктыг черлиг.

Үш дугаарында, чүдүүр даштарлыг. Бораң деп черде ногаан өңүг даш бар. Ону сояннарның чери деп санап турар. Чуннук дээр аттыг черде кижиниң холунга демей даштың тывылганы солун. Оон тура 50 хире километрде ивижилер чурттап турар. Улаштыр көөр болза, Узукта даш кижиге турар. Тус черниң чурттакчылары ону "Кижиге даш" деп адаар. Ол-ла кезек девискээрде Көк даш деп билдингир чер бар, ында дыка чараш даштар чыдар.

Дөртте, ыдык дагларлыг, арт-сынын. Олар деп арт-сынынга дагылганы хамнар кылып келген. Улуг дагны Ушэки, тывалап Куруун Сайгын дээр. Сумунуң девискээ-

ринде эң улуг даг деп санаар. А чамдыктары ол дагны Хөл баш деп адаар. Чүге ынчаар адаан дизе, Цагааннуур хөлдүн эге бажы оон агып үнгөн деп чугаалар бар. Оон ыңай Иилиг деп тайгазы бар. Ол черниң ээзин Ак Хайыракан деп турар. Суг дагылганын Кызыл-Даг деп черге эрттирер чаңчылдыг.

Агый деп ыдык дааның дугайында тоолчургу чугаа бар. Бир аңчы кеденип чорааш, аң көрүп кааш, ону чандыр-соора боолаан. Балыглаткан аң тоовайн-даа, дезип чоруй барган. Хөлдөн бир кижиге үнүп келгеш, хөй хан чидирген аңны ап алган деп цаатаннар солуну кончуг кылдыр төөгүүлөр.

Беште, бурунгу ивижилерниң чурттап чорааны Тенгис, Дулуг-Даг, Өртең, Каргы даа, Үш-Белдир, Оргажык деп ыдык черлерин чылдың-на дагып чоруурлар. Оон ыңай Цагааннуур сумузунуң бодунда Мока деп аттыг хам 2011 чылда субурганны тудуп кылган.

Черле ынчаш, Моолда чурттап турар тывалар чүдүлгезин, езу-чаңчылдарын сагып чоруур чон-дур деп эскердим. Цагааннуур сумузунда хам уктуг улус хөй. Ынчангаш олар чыл санында ыдыктыг черлерин дагып турарлар. Хубсугул аймаанда демниг, топтуг-томаанныг тываларның езу-чаңчылдарын, ажыл-ижин демдегле-вес арга чок.

Елена АЙЫЖЫ,
төөгү эртемнериниң кандидаты.

• Мөөрей соонда бодап

ӨӨРҮШКҮНҮҢ АЯЛГАЗЫ КУТТУЛДУ

ачызында хөй-адым көдүрлүп, моон-даа соңгаар күзелдерим боттаныр-ла боор деп идегеп тур мен. Чүге бо кижилер мээң сеткилимге онзагай болуп артканын? Өске улуска бодаарга, кижиниң иштики делегейин билип чоруурлар. Мээң даштыкы байдалымче, идиимден бажымче үндүр шинчилевейн, а сагыш-сеткилимни, күзел-соруумну эскерип, дузалажып, деткип чоруурлар.

"Келиннер-кунчулгарга" деп мөөрейге Ишти-Хем сумузунуң узун назылыг эне-зи Кертик Монгушова Дадар-оол суурун төлээлеп чедип келирге, үнө халааш, бүдүү ыглапкан мен. Ону кым-даа эскер-бээн. Чүге дизе ол угбай мээң ада-ием Маскын-оол Ховалыгович, Шивитпаа Танаевна Аракчаалар-биле Улуг-Хемниң Торгалыг суурга эгин кожа кады ажылдап, үнчүп-киржип чорааннар. Ада-иемниң эжин көргөш, өөрүвес аргажок. Сактырым-га, мээң авам сценаже үнүп келген ышкаш болган. Бодаалдарга алзып, сагыштаалап, өөрүшкүнүң аялгасы чүрээмге куттулуп турду. Кезек када чашкы үемче эргилип, авамга чассаан ышкаш, сагыжымда өлейледип олурдум. Шагда калган ием сактып, уярап шаг болдум. Эки-бакты кижиге бүрүзү деңге көрүп чоруур. Ынчалза-даа келир үеже бүзүрел-биле чурттаар болза, чүү-даа чүвеге торулбас. Ада-иемниң чагыын езугаар ава, кырган-ава болуп чурттап чор мен.

Хостуг үелеримде аргыттынар чаңчы-лым бар. Ол ышкаш кожуунуң төп би-блиотекказында "50 харлыглардан өрү" деп клубче улуг күзел-биле барып турар мен. Хөй эш-өөрүмнү чидиргеш, дыка бергедеп, чааскаанзырап чорааш, чоокта чаа тургустунган бо клубче барып эгелээ-ним күштү, быжыг турушту меңээ берип турар. Дөртөн чыл бурунгаар "Улуг-Хем" солун ажыттынып турда, школачы уруг тургаш, "Улуг-Хемниң чалгыглары" деп чогаадыкчы каттыжышкынче барып турганымны бо клуб-биле деңнээр мен. Дыка онза чогаадыкчы коллектив турган. "Улуг-Хем" солунуң ажылдакчылары, хоо-чун журналистер: Кодур-оол Оюн, Март Кырлыг-Кара, Салчак-оол Ондар, Нико-лай Сарыглар, Кежик-оол Чөреве, Алек-сандр Натпит-оол, Шоома Даржай, Мария

Дамчайның ачызында журналистиканың чажыттарын олардан өөренип, билип ап чордум. Эң-не баштайгы башкыларымга Леонид Шивитти, Нурзат Танды-оолду санап чоруур мен. Ынчангы ол онза үени, онзагай кижилерни утпас мен.

Республиканың "Шын", "Эне-Сөзү" солуннар база мээң чарылбас өңүктөрүм чорааннар. "Шын" солун-биле бо үеге че-дир эдержип, салдынмай чор мен. Ынак солунум 90 харлаан юбилейинче чалаарга, бардым.

Улуг-Хем кожуунуң Сорунза аттыг 50 харлыглардан өрү назылыглар клувунче эдеришкен эжим Наталья Балчыг чалаар-га, баргаш, таарзына бердим. Чоокта чаа, май 27-де, библиотекарьлар хүнү болуп эрткен. Ынчангаш библиотекарь эжим Наталья Балчыгга чедишкыннерни күзеп каайн. Эки эш-өөрге, коллективке тавар-жыры кижиниң бодундан база хамааржыр. Эң-не кол чүве кижилер-биле чугаалажып билири болгаш шын алдынары болур. Эки эш-өөрлүг болза, кижиниң чуртталгазы со-лун болгаш ужу-уткалыг алаар.

Төлүнүң кады чурттаан кижизи керни, өске кижиниң төлү-даа болза, уруу ыш-каш чоок болурун кенним Алдынайдан көрүп, билдим. Чонда "эки келин", "багай келин" деп бот-боттарының аразында таарышпайн чорууру база чажыт эвес-ле болгай. Ылаңгыя амгы үеде улугларга хүндүткелдиң езулалы читкен. Ынчангаш кижилериниң сагыш-сеткилинге арын-нүүр оттур кылдыр кыйгы салырда, үстүндө ышкаш мөөрейлерни чонга эрттирери не-геттинип турар деп бодаар мен.

Ол дугайында Улуг-Хемниң Хайыра-кан чону-даа, киржикчилер-даа эскерген чадавастар. Ону эрттирп тура, оон-даа солун бодап бажымга төртүтүнүп келди. Адалар чөвүлелинге "Күдээзинге катты кончуг" деп төлөвилел тургузуп берзим-зе, хүлээп ап, Эмилия Маскыр ышкаш амыдыралга боттандырар ирги бе деп бодап олурдум. Чагаамны доозуп ора, бот-боттарының аразында билчип, детки-жип, эпиг-демниг чоруурун өг-бүлелерге күзедим. Мөөрейивистиң киржикчилеринге четтиргенимни илереттим.

Ульяна АРАКЧАА
Шагаан-Арыг хоорай.

• Номчукчунуң дүвүрели

ЧУҢГУ БЕ,
КААСТАЛГА БЕ?

ТР-ниң Национал музейиниң тудуун эгелээш, үр-ле чылдар-да ара соксап турган. Тываның амгы Баштыңы Шолбан Кара-оол ол тудугну шалыпкыны-биле кылдырып доостурду.

Музейниң дерилгезин биживеске-ле, кым-даа билер, кайыын-даа келген туристерниң сонуггалын оттуруп турар. Чүс-чүс чылдар бу-рунгаар тыва чонувустуң төөгүзүн ында көргүскен. Музейге Алдан-Маадырларның адын тывысканынга чоргаарланыр бис.

1990 чылдарга чедир Тываның аңгы-аңгы школаларының өөреник-чилери Алдан-Маадыр суурга, алдан-дургуннарның турлаглары Кара-Дагны, Оргу шөлдү сонуггап кээп турганнар. 1993 чылда алдан маадырларның феодалдарга удур тулушканының 110 чылын демдегледип эрттирген. Ынчан Тываның баштайгы Президентизи Шериг-оол Ооржак баштаан даргалар болгаш улуг-бичии чон хөйү-биле чыылган турган. Ын-чалдыр Алдан-Маадыр өгбелерниң алдар ады ам-даа бистиң аравыста арткан.

Оларның адын эдилээн Национал музейниң даштыкы байдалының ду-гайында бижип көрейн. 2014 чылдың майда музейниң девискээринге оргу болгаш иемдик черлеринге салган шириктерин дедир ап каапкан болду. «Ол хире кылдыганын ажылды чүге ап кааптынар?» — деп мастерлеринден айтырарымга, «Арай шын эвес сал-ган, катап кылып тур бис» — дидилер. Ону кылыры ол хире нарын, берге болган-дыр деп бодап кагдым. Ол та-рып каан сигеннер бөдүүн эвес, янзы-бүрү чечектерлиг, эм үнүштерлиг болду. Оргу шөлдө сиген, иемдикте дыка эки өзүп, чаражы аажок апарган. Өскөн-төрзөн суурумнуң ады-биле адаттыганы музейге сеткил сагыжым чоок. Ында ажылдап турар кижиге-биле демей, чайладыр-ла ол оът-сигенни хайгаарап, иемдикче «үнмөңер» деп чагып, хайгаараар чордум.

2017 чылдың октябрь айда улуг эвес хар эрте чааптарга, Кы-зылдың №1, 15 школаларының өөреникчилери база аныяк-өскөн ол иемдикти куду чуңгулап, шанак-биле-даа бадып турганнар. Ооң соонда ноябрь айда хар шуут чагдады, а декабрьда хар кылынадыр чаап-кан. Баштайгы чагган хар соонда-ла, иемдикте оът-сигенниң дазылын харааданчыг кылдыр тура чуңгулап каапкан. Аңаа шириктерни этпей салыры белең эвес ажыл-дыр. Ону кым-даа камнава-тыр. Эзирик херээ-жен улуска чугаалаарга, «Силерниң херээңер эвес-тир» — дээш, ширикти кырлап олурарлар.

Ол олчаан ында тарыттыганын оът-сиген, чечек-чимис баксыраан. Ам ынчангаш бо «Шын» солуну дамчыштыр ол шыкты камгалап алыр арга бар ирги бе дээш, бижип олур мен. Музейниң ол чараш девис-кээринде оът-сигенни үрөвзөн болза, хоорайның аян-шинчизин кириер булуңу деп бодаар мен. Бо чылдан эгелеп оргу шөлдө тарып каан чечек-чимистиг черде оруктар көвүдзөн. Ол иемдикте шык чуңгу бе азы каасталга бе дээрзи билдинмес. Азы коржаа шөөр бе, чарлал азар бе деп-даа бодаар. Ону хоорай чагырганының даргалары чүү деп бодаар ирги? Сагыжымны өйүп чоруур бодалымны солунда бижип ор мен.

Хөвөң ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

Кемниг апаргаш, сагыш-сет-килимге солун аялганың ырызы төртүтүнгөн ышкаш. Өг-бүлөде ке-лин биле кунчуунуң харылзаазы гандыг болур ужуруг деп бодап тывылганының соонда "Келиннер-кунчулгарга" деп шенелде сцена-ийни бижээш, Улуг-Хем кожуунуң өрээженнер чөвүлелинге апарып ерген мен.

Эмилия Маскыр дарга-биле каш чыл-иштинде чоок эдеришкеш, шимченгир, адыкчы кижиге кылдыр эскерген бол-са, сценарийимни идегел-биле берип ырмам, амыдыралга херек кырында гандырыптарга, сеткилим өөрүп турду. мээң бүзүрелимни шынзыткан чүве. ыг онзагай кижиге таварышкаш, амы-чор мен. Ооң мурнунда чогаадыкчы лдарымны өске кожууннарга кылып ан мен. Бо удаада төрзөн черимге ан ижимниң бир дугаар бүткени ол. ни хүндүлөп билер дарганың ачызын-жыл-херээм бүдө бээрге, амыравас м чок болду.

оужа чурттап чорааш, анаа чер-лурбас, бир-ле солун бодаалдар ттүнерге, кайгамчык кижилерниң хавыязында албан боттаныр турган. эх хүндүткелди көргүскөн бир улуг бо-жунну Тожу кожуунуң чагыргазының ында болганын черле утпайн, сетки-де чылыы-биле сактып чоруур мен. а ажыл-ижимни үнелеп, чогаадыкчы эми бедик деңгелге эрттиргенин ап уттур деп мен. "Салым-чаяан" мөөрейни бодум чогааткаш эрттирип ум. Чон болгаш чоок эдержир эш-м онзагай деткичилер, дузалак-р чорааннар. Аңаа "Амгы Тыва" деп дияны бижип каарымга, Ий сумузунуң кейжи аныяктары Тоора-Хемге рес-ика чергелиг мөөрейге ойнааннар. ан үнелелди алган бис. Эң улуг алывыс — чоннуң үнелели.

улуг-Хем кожуунуң Херээженнер элиниң даргазы Эмилия Маскыр аан коллектив-биле чаңгыс эвес удаа иити ажылдарына күзелдиим-биле п чордум. Тожунуң удуртукчузу чо-Михаил Ким-оолович Кууларга Улуг-ожуунуң Херээженнер чөвүлелиниң ызы Эмилия Маскырга өөрүп чет-им. Оларны чончу, биче сеткилдиг, ыргак, онзагай бүдүштүг кижилер ыр көрүп чоруур мен. Бо улустун

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

«УЛУСЧУ ЭМНЭЭШКИН ТӨВУ» ГОМЕОПАТИЯ

Бичии уругларның, улуг кижилерниң мага бодунда чаа тывылган азы хоочураан янзы-бүрү эът-кештиң, сөөктер, чүстер, кемдээшкннер, бүүрекке, өтке даштарны, уруг савазының дээш бүгү иштиги органнарның аарыгларын гомеопатия эмнээр. Гомеопатияның эмнерин бойдустан бүдүмелдеринден кылган болгаш кижиге таарышпас азы хоранналы бээр деп чүүлдер турбас.

Чижектер: Хан базыышкыны улгаткан азы чавыс, карак, кулак, думчук, боостая, өкпе, чүрек, бүүректерге дегдиришкннер, ижин-шөйүндүде гастрит, язва дээш аарыглар. Чаштарның диатез, бажында сугланган (гидроцефалия), төрүттүннерде, кемдээн салдарларын (үңгээри, кылаштаары, чугаалаары орайтаан), огуур, кузар, кышкырып ыглаар, сырбаңнаар, уйгузу-биле сидиктээр, улаараар, келдирлээр, караңгдан, чаңык динмирээшкннен дендир коргар, далар-тыртар, деридиичел, буттары, холдары сугланар, мага-боду ырбыска, чем чири кошак, реакция Мантузу ыжык, туберкулез. Дерматит, аллергия, экзема, псориаз, конъюнктивит отит, ринит, гайморит, стоматит, ангина, тонзиллит, бронхит, пневмония, астма, полипы, цистит, энурез, запор (тырыктаар улуг-бичии улус), геморрой, сыңыйы тутпас, простатит (сидик үнери кошак, чедир төгүлбес) база херээжен улус эрте «ай демдээ» (менструация) ескерлип, аартып, читкенде,

ол ышкаш ажы-төл чок өг-бүлелер орайтаанда сүмележи, чылдагаанын илередип, эмнедип болур.

Ажыг-шүжүг, чарлыышкын-кударалдан тывылган сеткил-сагыжы куюмнап уйгу-дыш чок апарган улус база эмнедир.

База сексуалдыг күжү баксырап, хар-назыны улгатпаанда-ла сулараанын эмнеп болур.

З.С. Серен-Чимит, Классиктиг Гомеопатияның академиязының доктору дипломну 2013 ч. алган, 1987 чылдан педиатр эмчи мергежилдиг. Тываның Кадык камгалал яамызының гомеопатия-биле эмнээриниң чөпшээрелин алган.

Чоннуң кичээнгейинге! Зинаида Салчак-овна август айдан эгелеп, 1-ден 10-га чедир кожууннарже үнүп ажылдаар. Айның 20-ден 30-31-ге чедир «Улусчу эмнээшкн төвүг» хүлээр.

Бай-Тайгага Кызыл-Даг, Тээли, Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксынга дугуржулга-биле чедер. Ак-Довурак, Чаа-Хөл. Баш удур бижидип алырда: 8-929-315-60-09

ОГРН 306170128300010

ИНН 170105850370

ТР-ниң Кадык камгалал яамызының чөпшээрели №0004214

Телевирлиг үндөзінгө парлаан.

ИЗВЕЩЕНИЯ

Администрация муниципального района «Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва» извещает о возможности предоставления в соответствии со ст. 39.18 Земельного кодекса РФ земельного участка в аренду на 20 лет из земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Ак-Дуруг, ул. Шивилиг, дом 1, с кадастровым номером 17:14:0201010:351, с общей площадью 1399 кв. м., разрешенное использование для индивидуального жилищного строительства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8 (394) 43-2-12-18.

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:04:1402004:444, из земель населенных пунктов расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Салчак Тока, д. 66, с общей площадью 800 кв.м., с разрешенным использованием для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом, земельным ресурсам, строительства и контроля Н.М. ООРЖАК.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Чаа-Хөл кожууннуң Чаа-Хөл ортумаг школазын 2017 дооскан Субудай Айдынович Балчыиның адынга ты 01724003425425 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаа ону күш чок деп санаар.

Бай-Тайга кожууннуң Тээли ортумаг школазын 2015 чылда Белек Чечен-оолович Салчактың адынга тывыскан 01724001 аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Барыын-Хемчик кожууннуң Аксы-Барлык ортумаг школазын чылда дооскан Буян Юрьевич Хомушкунун адынга ты аттестаттың болгаш Кызылдың 1 дугаар профессионал ө өөредилге черин дооскан дипломнуң читкенин барымдаалааш күш чок деп санаар.

Ада-чурттун болгаш даштыкы чурттарның ба бүдүрүкчүлериниң кылып бүдүргени

КУЛАККА КЕДЕР АППАРАТТАР
ДЫННААРЫН ХЫНААРЫ, ОКТАГ КЕЗЕКТЕРИ
АШТАП АРЫГЛААР ХЕРЕКСЕЛДЕР

audiale.ru

Кадык дыннаашкын төвү Ауду

«Ритм» КХН, ОГРН 5157746004576, Москва, Летниковская кудумчузу, бажың Айыттыңан барааннарның чогуур шынарын бадыткап турар документилен Ук барааннарны РФ-тиң девискээринге садып-саарары чөпшээреттинген.

АППАРАТ ТААРЫШПАН БАРЫП БОЛУР, ЫНЧАНГ
СПЕЦИАЛИСТИН СҮМЕЗИН АЛЫРЫ ЧУГУЛА

Чоокку Каа-Хемде
Университетская кудумчузунда
улуг девискээрлиг, огородтуг
БАЖЫННЫ САДЫП тур мен.
Тел: 8-923-014-8947

Телевирлиг үндөзінгө парлаан.

КУПЮ АВ

по выгодно
цене.
Тел. 8-923-
385-7007

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ на «КамАЗе». Гравий. Песок. Глина. Отсев. Щебень. Уголь. ОГРН 314171924100018
Тел. 8-923-266-18-88

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: «ГАЗель-Некст», (термобудка, 2т.) по городу и за Саяны. Грузчики. Тел. 8-905920-2290 Андрей

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: «Хино» (3 т., будка) по городу и за пределы. Есть грузчики. Тел. 8-923-263-3618, 8-983-593-4967

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: 4,8 т., 25 куб.м. Межгород; 1,5 т. по городу Плотников С.В. Тел. 8-923-265-9802, 8-983-368-5054

Бригада «Авырал». СТРОИМ ДОМА, БАНИ, гаражи, евроремонт, гипсокартон, панели, ламинат, заливаем фундаменты. Качественно, в срок. Оплата по договоренности. Тел. 8-929-315-5748, 8-905-920-5748

БУРЕНИЕ СКВАЖИН на воду ОГРН 316171900058300 Работаем

круглый год 8-913-356-7502 Кредитование через АО ОТП Банк, АО «АльфаБанк»

БУРИМ СКВАЖИНЫ на воду. Выезд в районы. Т. 8-923-549-70-20 ОГРН 311171925600012

Вавилин ээтпээнде 12 соток чер садып турар, 180 муң рубльга. Харылзажыр тел. 8-923-268-8225, 8(39422)2-85-56

ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: легковой фургон от 300 р., грузовик от 500 р. — ПЕРЕЕЗДЫ, ГРУЗЧИКИ, длина борта до 5 метров. Тел. 8-923-264-0440

ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: по городу и районам. Грузчики. Тел. 8-929-316-4271

КУПЮ ЯПОНСКОЕ АВТО в любом состоянии, после ДТП, проблемные, неисправные. Viber, Whatsapp 8-913-445-3999

КХН Кызылдың чер өрүмнээр компаниязы КУДУКТАРНЫ КАЗЫП

КЫЛЫП ТУРАР. Кожууннарже үнүп турар. Тел 8-923-266-6104, 8-913-347-0005 ОГРН 311171925600012

Кызыл хоорайда Дружба 55-те дыштанып хонар Хостел ажылдап турар. Иштинде телевизор болгаш амгы үениң чымчак оруннар бар. Паспорттуг болур. Чаңгыс оруннуң өртээ — 400 рубль. Харылзажыр телефону 8-923-262-6180.

Набираю группу монгольского языка. Тел. 8-923-543-9383

СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ. Ул. Полевая, 6. Тел. 8-923-552-3932

ПАМЯТНИКИ мрамор, гранит, гравировка портретов, фотокерамика, установка. Правый берег, пер. Саянский, 23. Тел. 8-913-359-9494, 8-923-380-9494

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, капиталка, доска, заборная, прожилыны. Доставка. Кредит Русфинанс Банк

Тел. 8-923-383-1575 ОГРН 307246831700175

ПИЛОМАТЕРИАЛ В АССОРТИМЕНТЕ комплектация на дома, бани, гаражи (стены наружные и внутренние, лаги, пол, потолок, крыша); по индивидуальным размерам. Доставка в город бесплатно. Адрес: Каа-Хемский р-н, с. Дерзиг-Аксы. Тел: 8-960-778-9624, 8-923-375-9926.

ПРОДАМ самоблагоустроенный теплый бревенчатый дом в бл. Каа-Хеме г. Кызыл. Имеется времянка 3х6 жилая теплая, ухоженная, баня, огород, сарай, угольник, вода в доме. Все в собственности. Стоимость... Торг. Без посредников. Тел. 8-913-353-3166

Малчыннар турлагларынга СУГ КУДУКТАРЫН өрүмнөп казып турар. Тел: 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

Балгазынга ажылдап, чурттаар күзелдиг эмчилер болгаш башкыларга база кижизиг өг-бүлөгө бажың

ээледиксел тур мен. Ай санга свет өртөөн төлөп турар. Харылзажыр телефону: 8-923-269-68-901-019-6397, 8-923-261-0477

Бетон, тууйбу, пиломатериал, цемент дээрбектери, ФБС блоки, коопшалаар садып турар. Тел: 83942240572, 89232619924.

Хуу чуртталга бажың тураларыңа ЧЕР УЧАСТОКТАР садып турар. Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

ХОЙ ДУГУН улуг өртөккө хүлээп турар Мира 13. ГОРПО База Р-чанында 9 дугаарлыг газетаны сөөлгү доктаамы. Тел. 8-923-540-5491

ЧЫЛГЫНЫҢ ХЫЛЫН (чел.) дуруттарың эки өртөккө садып турар бис. Тел: 8-913-343-6677.

48 размерлиг, эки байдалдыг херс жөн улус идик-хевин садып турар мен. Шуптузунуң өртээ 500 руб. Тел. 8-913-350-4202

солуннуң сайтызы://shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 10855 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 3585

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35. Кол редакторнуң оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91. Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69. Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, С.С. Кузугет, А.А. Лагзы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нийтилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар). Экономика, үлетпүр болгаш кедээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).

Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94. Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол, корр. А.Д.-Б. Түлүш).

Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак. Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн. Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туруруктуу дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннаар болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш автордар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — 11530, организацияларга — 31730 Солун неделяда үш катал үнөр. Хемчээли 2 парлаар ама. Номериң парлаггаже дугааганы: график өзүгээр — 21.00, херек кырында — 18.00. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонча донот.